

ЗМІСТОВА МОДЕЛЬ ПСИХОСЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Ольга Лозова

(Київ)

Стаття містить аналіз етнічної свідомості та психосемантичного диференціального простору представників українського етносу. Запропоновано нову модель етнічної свідомості, яка будується на засадах етнічної психології, психосемантики, а також психосеміотики.

Ключові слова: *психосемантична структура, свідомість, етнокультура, соціокультура.*

Статья содержит анализ этнического сознания и психосемантического дифференциального пространства представителей украинского этноса. Предложена новая модель этнического сознания, которое строится на принципах этнической психологии, психосемантики, а также психосеміотики.

Ключевые слова: *психосемантическая структура, сознание, этнокультура, социокультура.*

The article explores the current state of ethnic consciousness and psychosemantic differential field found in representatives of the ukrainian ethnic group. A new model of ethnic consciousness, based on psychological, psychosemantical and psychosemiotical methods, was proposed.

Key words: *psychosemantic structure, consciousness, ethnic culture, social culture.*

Постановка проблеми. Оцінка актуального стану дослідження етнічної свідомості не може бути однозначною.

З одного боку, існує ряд засадничих праць етнопсихологічного напрямку досліджень, які констатують фактичний стан буття, зберігання й відтворення різних етнокультур у просторі давньої та сучасної України, акцентують особливості їхнього розвитку: М.Шлемкевич, Д.Чижевський, О.Кульчицький, В.Янів, С.Ярмусь, В.Б.Євтух, Б.О.Попов та ін.

У цілому ряді дисертаційних досліджень порушуються окремі аспекти проблеми: етнічний та кроскультурний аспекти полімодального Я (М.В.Балева [1]); психологічні фактори генезису національної самосвідомості (А.М.Березін [2]); феноменологія архетипу в колективному несвідомому (С.О.Маленко [10]); вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання (О.В.Квас [4]); етнопсихологічні уявлення в структурі Я-концепції (Васильченко О.М. [3]); колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету (Ю.Я.Мединська [11]); психолого-педагогічні умови гармонізації етнічної самосвідомості старшокласників (Ю.А.Михальчук [12]).

З іншого боку, питання про глибинні психічні, змістові детермінанти етнічної свідомості все ще залишається відкритим, система теоретико-психологічних понять для опису семантики етнічної свідомості недостатньо розроблена як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології, а питання структури етнічної свідомості ще чекає на своє вирішення.

Тому **мета** автора при написанні даної статті полягала, по-перше, в узагальненні матеріалів власних досліджень 2002-2007 років з теми, по-друге, в моделюванні основних спостережених феноменів.

Реалізація поставленої мети передбачала вирішення кількох експериментальних завдань:

1. розробки системного концептуального підходу до вивчення феномену етнічної свідомості;

2. психосемантична реконструкція первинних структур свідомості давніх східних слов'ян: дослідження оцінності, емоційності, реактивності, просторової й часової категоризації світу [6];

3. дослідження співвіднесеності етнокультурних та соціокультурних її компонентів [9];

4. виділення й описання кроскультурних особливостей сприймання та оцінки досліджуваними культурних зразків різномодальної семантики (вербальної та візуальної) [5];

5. визначення ролі і місця у структурі етнічної свідомості семантики зразків культурного дискурсу залежно від їх видових модифікацій, напрямків, жанрів (поезії, прози, публіцистики, кіно, архітектури, живопису) [8];

6. на основі розкриття структурно-змістових характеристик східнослов'янської етнічної свідомості побудови концептуальної семантико-семіотичної моделі східнослов'янської етнічної свідомості.

Аналіз результатів дослідження. Підставу для прикінцевого моделювання створив такий ряд експериментально встановлених фактів:

1. Наповнення етнічної свідомості історично константними або модифікованими знаками у вигляді системи понять. Серед останніх вирізняються категорії з частково модифікованою семантикою (названі ними трансформантами) та сильно модифіковані поняття з виразними ознаками новітнього міфу (неоміфологеми). Порівняльний аналіз показав наявність певної траєкторії їх розвитку, семіозису.

2. Відмінності семантичних особливостей перцепції тих самих об'єктів представниками різних етносів дозволили визнати етнічний гештальт-контекст одним із чинників утворення етнічного образу світу.

3. Відсутність тенденції переваг респондентами рідноетнічних культурних об'єктів та підтвердження факту домінування етнічного контексту гештальта і його вирішальної роль у формуванні етнічного образу світу поставила проблему диференціації етнічного контексту гештальта від

інших, соціокультурних (ментальних) контекстів, що й визначило першу ортогональну площину майбутньої моделі.

Другим ортогональним компонентом моделі стало структурування суб'єктивного досвіду етносу: його перцептивний шар (просторово-часова модель), семантичний шар (сенси як відношення суб'єкта до об'єктів перцептивного світу) і ядерний шар образу світу (складовими якого є етнічно детерміновані сенси, архетипи).

Для змістового наповнення моделі весь експериментальний матеріал у вигляді дешифровок категорій граничних підстав історичного та сучасного світогляду, факторного наповнення семантичного простору двадцяти трьох етнорелевантних понять, факторного наповнення перцепції сорока двох етно- та соціокультурних об'єктів (загальним обсягом 577 одиниць) було піддано семантичній компресії. По відношенню до категорій граничних підстав ця процедура полягала у відборі найчастотніших сем, а щодо факторів проводилася їх генералізація; одиничні семи й одиничні фактори ігнорувалися. Таким чином, зміст моделі, представленої на рис. 1, склали 402 семантико-семіотичні одиниці.

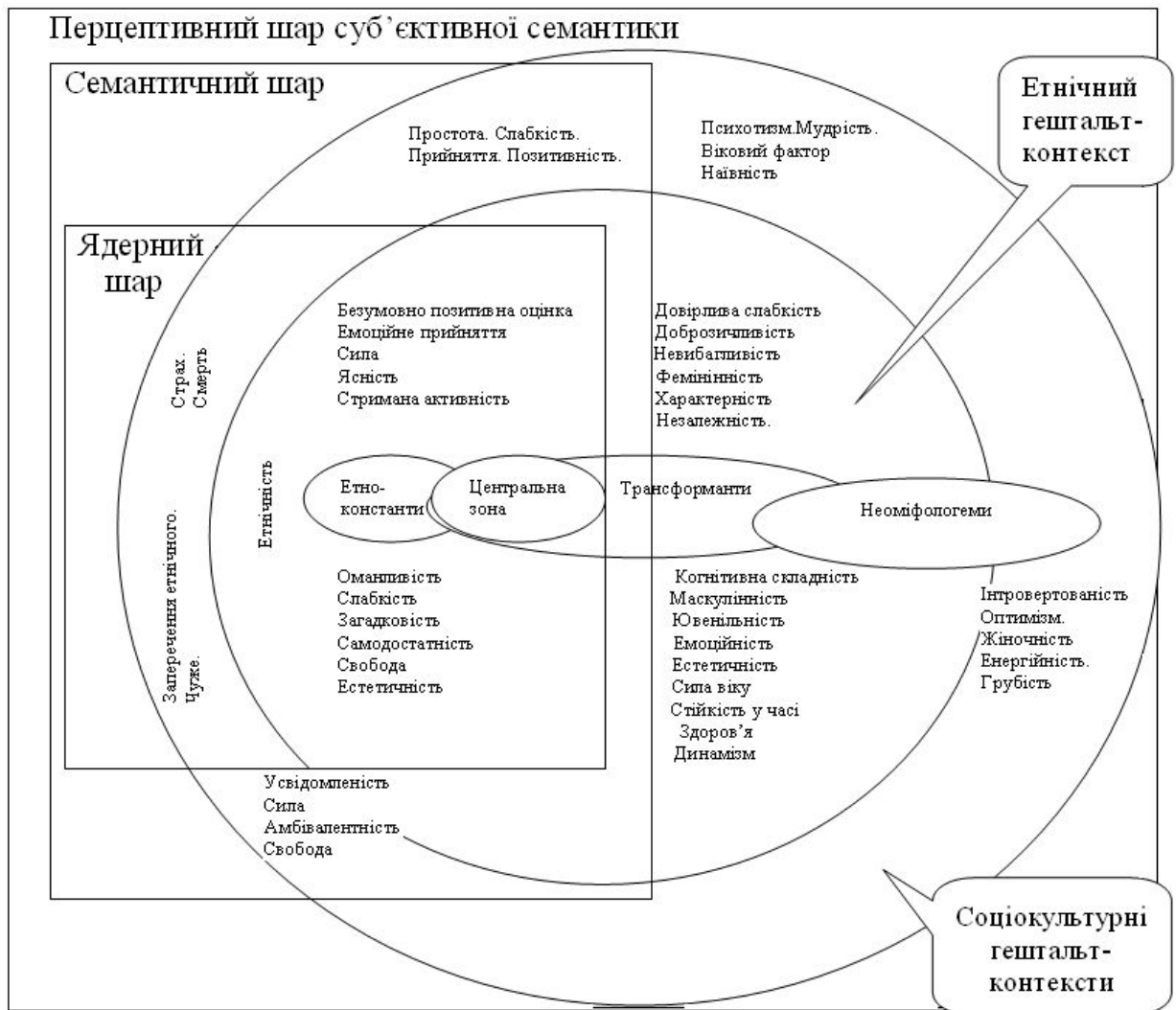

Рис. 1 Психосемантична модель етнічної свідомості східних слов'ян

Як показує модель, найглибший, ядерний шар досвіду етносу увібрав у себе адаптаційні координати-розподільники «небезпечний-безпечний» (етноконстанти) та критерії структуризації явищ світу на об'єкти та ситуації. Стосовно свідомості, репрезентованої в етнічному контексті гештальта, ця зона представлена факторами: *Етнічність. Рідність. Глибина рідного. Позитив рідного. Давні першоелементи українського. Активність рідного. Ювенільна етнічність. Фемінна етнічність. Маскулінна етнічність. Етнофемінна естетичність. Позитивне прийняття етнічності. Етнічна позитивність. Повага до свого етносу. Журлива етнічність. Всебічне етнічне самоприйняття. Етнічна аутосимпатія. Позитивне прийняття етнічного Я. Зацікавлене самоприйняття етнічного. Етнічна самоповага.*

*Позитивна етнічність. Ясність етнічно свого. Мудрість роду. Відторгнення чужого. Нерозуміння чужого. Як бачимо, зміст даного, найпродуктивнішого гіперфактора, що увібрав у себе 24 фактори, є семантично цілісним і недвозначним – це *Етнічність*. Слов'янська етнічність увібрала в себе поняттєву сферу *роду, статі, віку та позитивності*.*

Семантичний шар склали поняття, що відбивають критерії категоризації явищ світу – відносини «хороший-поганий», «сильний-слабкий» тощо. В етноконтексті цей шар представлено такими гіперфакторами (у дужках зазначено сумарну частоту факторів, що входять до гіперфактора, з урахуванням кількості повних співпадінь їхніх формулювань):

- *Безумовно позитивна оцінка. Позитивна оцінка. Доброзичлива оцінність. Позитивність (10).*
- *Емоційне прийняття. Всебічне емоційне прийняття. Емоційний позитив. Експресивність. Емоційна близькість.(9)*
- *Сила. Самобутня сила. Позитивна сила норми. Шляхетна, захоплива сила (7).*
- *Ясність. Ясність надії. Ясність спокою. Ясність позитиву. Зрозумілість неординарності. Ясність природної краси. Позитив простоти (6).*
- *Негативна активність. Відсторонена активність. Статичність. Стримана активність (4).*
- *Облудність. Надуманість. Нещирість, оманливість. Відкидання (4).*
- *Слабкість. Позитив слабкості. Близькість – слабкість (4).*
- *Позитивна загадковість. Тайна. Фантазійність. Новизна (4).*
- *Позитивна самодостатність добра. Чесноти-закритість. Велич (3).*
- *Сила свободи. Свобода – закритість. Несвобода (3).*
- *Естетична оцінка. Естетичність (2).*

Перцептивний шар включає в себе простір, час, значення, смисли, в тому числі й тіло самого суб'єкта та його характерологічні риси. В етногештальтному контексті цього, найбільш продуктивного шару свідомості, мають місце такі гіперфактори:

- *Довірлива слабкість. Астенічність. Вразливість. Самовідчуття меншовартості. Інертність. Недієвість. Неагресивність.*

Недомінантність. Споглядальність. Підвладність зовнішнім обставинам. Послаблена мотивація досягнень. Страх суспільного відкидання. Надія на підтримку (14).

- *Доброзичливість. Характерологічний позитив. Благородство. Особистісний баланс. Толерантність. Доброта. Доброта-тривожність. Шляхетність діяльної доброти. Правдивість. Відкритість. Доступність. Оптимізм (13).*
- *Невибагливість. Простота. Простодушність. Доступність. Наївність. Невимушеність. Природність (8).*
- *Фемінінність. Зріла фемінінність. Жіноча активність. Життєдайність жіночого. Жіноча м'якість (7).*
- *Характерність. Розмитість етнічного характеру. Знижений самоконтроль. Непередбачуваність. Легковажність. Психотична акцентуація. Збудженість (7) .*
- *Особистісна гідність. Незалежність. Конфронтаційність – самодостатність. Інтровертованість. Незалежність досвіду. Консерватизм. Зверхність (7).*
- *Когнітивна складність. Інтелектуальність. Раціональність. Відсутність саморозуміння. Самозаглибленість. Самокритичність (6).*
- *Маскулінність. Чоловіча фантазійність. Чоловіча оцінність. Позитивна маскулінність (6).*
- *Ювенільність. Молодість. Юнацьке нерозуміння (6) .*
- *Емоційність. Емоційна доброзичливість. Чуттєва пасивність (5).*
- *Естетичність. Витончена музичність. Вигадливість. Оригінальність (4).*
- *Статеві-вікова обумовленість. Сила віку. Вікова мудрість (4).*
- *Стійкість у часі. Позачасова велич. Позитив досвіду (3).*
- *Здорова позитивність. Здорова стеничність (3).*
- *Динамізм. Енергійність. Динамічність (3).*

- *Нещасливість. Зanedбаність (2).*

Соціокультурні гештальт-контексти суб'єктивного досвіду етносу показали такий факторний зміст.

Ядерний шар соціокультурного гештальт-контексту наповнений факторами:

- *Заперечення етнічного. Неетнічність. Неетнічна сила. Етнічність, нівельована віком. Складне позаетнічне явище. Етнічна незрілість (15) .*
- *Чуже. Слабкість роду. Чужорідна слабкість. Відстороненість, заперечення родства. Чужорідна складність. Відторгнення чужого (8).*
- *Страх зради. Свобода – страх. Загрозливість. Загроза обману, недовіра. Вразлива тендітність (5).*
- *Смерть (3).*

Семантичний шар соціокультурного гештальт-контексту складають фактори:

- *Простота. Близькість. Зрозумілість. Доступність. Ясна глибина жіночого. Ясність простоти. Краса сповідальності (9).*
- *Слабкість. Безнадійність, Виснаженість. Всебічна нещасливість. Неприємність (7) .*
- *Емоційне прийняття. Всебічна привабливість. Повага. Моральний позитив. Оптимізм (6).*
- *Позитивна динамічна сила. Позитив оригінальності. Позитив благородства. Позитивна експресивність. Позитивна естетичність. Позитивна самобутність (6).*
- *Усвідомленість. Усвідомлений хаос. Гіркі роздуми. Обіцянка істини. Недовіра (5).*
- *Сила. Негативна сила. Благородна сила. Захоплююча сила (4).*
- *Амбівалентність. Любов – критичність. Гідність – незадоволеність. Добро – знесилення (4).*
- *Зрозумілість свободи. Позитив свободи (2).*

Перцептивний шар соціокультурного гештальт-контексту включає в себе:

- *Психотичність. Нещирість. Самоприниження. Залежність. Непрактичність. Психотична акцентуація. Нещасливість. Недоброзичливість (7).*
- *Мудрість. Інтелектуальне благородство. Справедливість. Толерантність. Недомінантність. Обережність (6).*
- *Віковий фактор. Вікова доступність. Вікова слабкість (5).*
- *Наївність. Когнітивний нігілізм. Низька інтелектуальність. Нереклексивність (4).*
- *Інтровертованість. Автономність. Закритість (4).*
- *Оптимізм. Емоційний позитив. Позитивність особистості (4).*
- *Стенічність. Сила волі. Стійкість – ранимість(3).*
- *Фемінність. Відверта жіночність (2).*
- *Енергійність. Позитивна динамічність (2).*
- *Грубуватість. Груба сила (2).*

Очевидно, що психосемантичний зміст етнічної свідомості не вичерпується матеріалом, суб'єктивно кваліфікованим респондентами виключно як етнічно *свій*. Не вичерпується вона і структурним принципом опозиції *своє-чуже*. Між проаналізованими семантичними одиницями існують багатомірні відносини інклюзивності-ексклюзивності, каузальності та опозиційності, вони показують різний обсяг та різні конотації. Це різноманіття семіозису забезпечило як константність історичних, так і утворення модифікованих знаків.

Констатовано, що центральну зону етнічної семантики східних слов'ян утворила категорія граничних підстав *життя* в її *ідеальному* (рефлексивному) шарі усвідомлення та *еротичному* свідомісному коді.

Етноконстантними у свідомості слов'янства є категорії граничних підстав *народження* та *безсмертя*, осмислені у *біологічному* шарі свідомості

за *аліментарним* свідомісним кодом на *рослинно-землеробському* рівні його модифікації.

Трансформовані в часі категорії граничних підстав: *життя*, мислиме у *соціально-діяльнісному* шарі свідомості, *еротичному* свідомісному кодї на *ремісничо-формозмінному* рівні модифікації.

Неоміфологеми: *життя* та *безсмертя*, *ідеальний* шар КГП (нарративний підвид), *аліментарно-еротичний* свідомісний код, *ремісничо-формозмінний* (речовий) рівень модифікації.

Таким чином, дослідження продемонструвало продуктивність підходу до вивчення структури і змісту свідомості через співвіднесеність двох дослідницьких площин: фіксації етнокультурних та соціокультурних компонентів перцепції художнього знаку, з одного боку, та структурування свідомості за критеріями архітектоніки суб'єктивного досвіду, з іншого. Верифікованість такого підходу знайшла своє підтвердження в отриманні множини семантико-семіотичних одиниць, конгломерат яких внутрішньо непротивічно утворює систему з цілісною структурою.

Висновки. Оскільки психосемантичний опис етнічного образу світу завжди є описом його системи значень, то кінцевим продуктом такого підходу в нашому випадку стала експериментально забезпечена психосемантична модель етнічного образу світу на основі розкриття структурно-змістових характеристик етнічної свідомості.

Створення структурної психосемантичної моделі етнічного образу світу продемонструвало продуктивність підходу до вивчення структури і змісту свідомості через співвіднесеність двох дослідницьких площин: фіксації етнокультурних та соціокультурних компонентів перцепції художнього знаку, з одного боку, та структурування свідомості за критеріями архітектоніки суб'єктивного досвіду, з іншого. Верифікованість такого підходу знайшла своє підтвердження в отриманні множини семантико-семіотичних одиниць, конгломерат яких внутрішньо непротивічно утворює систему з цілісною структурою.

Література

1. Балева М. В. Полиmodalное Я: этнический и кросскультурный аспекты (на материале удмуртских и русских студентов): Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Пермский гос. пед. ун-т.– Пермь, 2004.– 22 с.
2. Березін А.М. Психологічні чинники генезису національної самосвідомості особистості: Дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2002.- 208 с.
3. Васильченко О.М. Етнопсихологічні уявлення в структурі «Я-концепції»: Автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2003. – 19 с.
4. Квас О.В Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – К., 2002. – 203 с.
5. Лозова О.М. Візуальна семантика картини світу східних слов'ян // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д.Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип.27. – С.176-184.
6. Лозовая О.Н. Информационный тезаурус древнего славянства: опыт психологической реконструкции //Журнал практикующего психолога. – 2004.–№10.– С.81-105.
7. Лозова О.М. Компаративна психосемантика наївного реалізму та авангардизму // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К.: Главник .–2005.–Вип. 26, Т.3. – С. 13-17.
8. Лозова О.М. Психосемантика тексту: кросскультурний підхід // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди. – 2006. – С.93-96.
9. Лозовая О.Н. Психосемиотика литературного произведения в психосемантическом контексте его восприятия // Журнал практикующего психолога. – 2006. – № 12. – С.122-137.
- 10.Маленко С.А. Феноменологія архетипу в системі соціокультурного освоєння колективного несвідомого: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – К., 1998. – 179 с.

- 11.Мединська Ю.Я. Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Тернопіль, 2005. – 181 с.
- 12.Михальчук Ю.О. Психолого-педагогічні умови гармонізації етнічної самосвідомості старшокласників: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2005. – 215 с.